

„KNYGOS NOBAŽNYSTĖS KRIKŠČIONIŠKOS“ (1653) PIRMOJO LEIDIMO KLAUSIMU*

J. TUMELIS

Po K. Sirvydo „Punktų sakymų“ (1629, 1644) ir S. Mozerkos Slavocinskio „Giesmių tikėjimui katalickam priderančių“ (1646), „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ (1653)¹ — bene svarbiausias XVII amžiaus lietuvių raštijos paminklas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Net ir apimties atžvilgiu — tai didžiausia XVII amžiaus lietuviška knyga. Atskiros jos dalys susilaukė po keletą leidimų². Svarbią KNK vietą senosios lietuvių raštijos istorijoje rodo ir tai, kad jos fragmentai perspausdinti beveik visose chrestomatijose³, plačiau už kitus religinės mūsų raštijos paminklus ji nagrinėta literatūros istorijos bei kalbotyros darbuose. Ir iš tikrųjų ypač giesmynas yra svarbus pavyzdys lietuvių literatūrinės kalbos ir eilėdaros, taip pat atskirų išpažinimų religinių tekstų tarpusavio sąveikos tyrimo⁴ ir kt. atvejais. Tačiau vis dar tebėra atviras klausimas, ką reiškia KNK antraštinio lapo žodžiai „o dabar antra karta perdrukawota/ Supriedu/ nekuriu giesmiu/ Ewangeliu ant pomietkos Szwentuju Diewa/ teypag Supriedu nekuriu maldū“. Išėity, kad buvo du lei-

* Už pastabas, rošiant straipsnį spaudai, autorius dėkoja filologijos mokslų daktarui Jurgiui Lebedziui.

¹ Pilna jos antraštė tokia: „KNIGA Nobažnystes Krikščioniškos/Ant gárbos Diewuy TRAYCEY Szwentoy Wienatijam: Ant wartoimá Bázničioms dides Kunigi ftes Lietuvos išduota. O dabar antra karta perdrukawota/ Supriedu/ nekuriu giesmiu/ Ewangeliu ant pomietkos Szwentuju Diewa/ teypag Supriedu nekuriu maldū. KIEDAY-NISE, DRUKAWOIA, JOACHIMAS JURGIS RHETAS, Meatu Pona, 1653.“ Ši antraštė ir pratarė „Krikščioniškajam ir maloningajam skaitytojui“ („Do Chrześciańskiego á Laskáwego Czytelnika“, p. [IX—XI] sujungia keturias savarankiškas knygas. Pratarėje pasakyta, kad giesmyną (psalmės ir giesmės, be atskiro antraštinio lapo) su S. Tomaševskio (1605?-1650) pagalba paruošė (išvertė) S. Jaugelis Telega (1600?-po 1666), o „Sumą arba Trumpą išguldyumą evangelijų šventų per visus metus dienomis nedėlios...“, „Maldas krikščioniškas, visokioj reikmenėj prigulinčias...“ ir „Katekizmą arba Trumpą pamokslą vieros krikščioniškos dėl vaikelių mažų“ paruošė J. Božymovskis (1610—1673) ir S. Minvydas (1602—1660). „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ toliau bus žymima KNK, o atskiri jos leidimai — KNK₁ ir KNK₂.

² 1680, 1781, 1803, 1845, 1861, 1863, 1877, 1910, 1914 (1918) ir 1924 m.

³ Volteris E. Lietuviška chrestomatija. Šas. I. Sankt-Peterburgas, 1901, skilt. 62-86; 2-sis leid. Sankt-Peterburgas, 1903, skilt. 62-86; Ciurlionienė (Kymantaitė) S. Lietuvių literatūros istorijos konspekto chrestomatija. Voronežas, 1918, p. 12—13; Biržiška M. Rinkiniai mūsų senovės raštai. K., 1927, p. 62—67; Gerulis J. Senieji lietuvių skaitymai. D. I. K., 1927, p. 244—276; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 80—83; Lietuvių poezija. D. I. [Sudarė V. Vanagas]. V., 1967, p. 54—56.

⁴ Plg.: Lapienė P. Pirmasis reformatų giesmynas.— „Mūsų žodis“ (Biržai), 1931, Nr. 1, p. 13—19; Lebedys J. 1646 metų giesmynas.— Kn.: Slavocinskis S. M. Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646. Fotografuotinis leidimas. Paruošė J. Lebedys. V., 1958, p. 44, 49—52.

MALDOS
KRIKSCIONISZKOS,
Wisokiam meatuy ir reykalamis ben-
driems prigulinčios:

Ant garbos

Diewa Traycey Szwentoy wiena
Tewá, Sunaus, ir Dwašios S.

O del naudos

Bažnicios io, ant swieta iszlaystos.

Mat. 24. v. 42. Mar. 13. v. 33.37.

Dabokit, jauskit, o melskites: kádangi neži,
note, kuria ádina Ponás jufu ateys: o
ka jumus kálbu, wisiemus kálbu jauskit.

K I E D A Y N I S E,
SPAUDE, JOCHIMAS JURGIS RHETAS,
Meatu Poná, 1653.

MALDOS KRIKSCIONISZKOS,

Wisokiam meatuy ir reykalamis
bendriems prigulinčios;

Ant garbos

Dietwa Trancy Ezywentoy swiena
Zewa / Sunaus / ir Dwasiuos S.

O del naudos

Baznicios io / ant swieta
iflaystos.

Matt. 24. v. 42. Mar. 13. v. 33. 37.

Dabokit / jauskit / o melstites: Kadanci nezi-
note / Kuria adina Ponás jusu ateps: o ka
jumus kalbu / wisicimus kalbu jauskit.

KIEDAYNISE,
SPAUDE, JOCHIMAS JURGIS RHETAS,
Meatu Poná, 1653.

dimai: pirmasis — trumpesnis ir antrasis — papildytas antraštiniame lape nusakytais dalykais.

Lietuvių bibliografijai ir literatūros istorijai nuo pat G. Ostermejerio (1793) de visu buvo žinomas tiktai antrasis KNK leidimas⁵. Žinios apie pirmąjį leidimą buvo labai šykščios. Tai antraštinio lapo žodžiai („antrą kartą perdrukavota“) ir Karaliaučiaus universiteto bibliotekininio R. Reikės surastas (1877) giesmyno fragmentas (p. 1—128, be antraštinio lapo), skirtingas nuo visų kitų žinomų KNK egzempliorių. 1965 metais suradus dar šiek tiek naujų duomenų, būtent vienos sudėtinės knygos dalies — „Maldų krikščioniškų...“ — egzempliorių⁶, taip pat skirtingą nuo visų žinomų, kiek pritilusio ginčo dėl dviejų KNK leidimų klausimu pravartu padaryti naujų pastabų.

Dviejų KNK leidimų klausimu yra susikaupę nemaža literatūros. Tad, prieš plačiau aptariant surastąjį egzempliorių bei nustatant jo priklausomybę ankstesniajam (t. y. pirmajam) leidimui, pirmiausia prisimintinos visos svarbiausios litigolines žinios ir pareikštos nuomonės apie pirmąjį šios knygos leidimą.

Užuominą apie KNK randame jau ir viename seniausių šaltinių — S. B. Chilinskio „Atskaitoje apie Biblijos vertimą į lietuvių kalbą“ (1659). S. B. Chilinskis rašė, kad „1653 metais pasirodė knyga in quarto, apimanti vos 78 Dovydo psalmes bei keletą (some); lot.: nonnulli!— J. T.) liuterio ir kitų autorių himnų, evangelijas didžiosioms šventėms su trumpais aiškinimais, Kristaus kančios istoriją ir katekizmą vaikų mokymui“⁷. Atkreipus dėmesį į tai, kad žinomo antrojo leidimo giesmyne yra ne keletas (some), o 159 giesmės, išeitų, jog S. B. Chilinskis turėjo galvoje ne antrąjį, o trumpesnį ir ankstesnį leidimą (?!). Atvirkščiai, atrodo, galėjo būti tuo atveju, jeigu jis neturėjo išsivežęs į Londoną knygos egzemplioriaus ir ją apibūdino iš atminties. Kita vertus, norėdamas pabrėžti būtinumą išleisti jo darbus (o gal net ir tam tikrą jų prioritetą), nutylėjęs (kaipo katalikiškus bei liuteroniškus?) kai kuriuos kitus lietuvių raštijos dalykus, S. B. Chilinskis galėjo kiek sumažinti ir giesmyno apimtį. (Dar žr. išnašą 44.)

⁵ Apytikriais duomenimis, kuriuos turi sukaupusi LTSR Knygų rūmų nacionalinės bibliografijos redakcija, TSRS ir užsienio bibliotekose išliko per 10 KNK₂ egzempliorių.

⁶ Egzempliorius defektinis: tekstas nutrūksta 42 p., be to, ir išlikusioje dalyje dar trūksta 4 p. (p. 35—38); įrišta raudono kolenkoro apdaruose (jau mūsų laikais). Trumpa egzemplioriaus istorija tokia. J. Morikonis 1925 m. rugpjūčio 31 d. laiške (jis įklijuotas knygos pradžioje) iš Dubnikų (dabar Vilniaus raj.) pranešė bibliofilui Juozapui Stankevičiui, jog netoliese yra namai, kuriuose gausu senų knygų, o jų tarpe — „Maldos krikščioniškos...“ Paskui, tikriausiai, J. Morikoniu tarpininkaujant, egzempliorius atiteko J. Stankevičiui. Jam mirus (1958), kartu su visu turtingu jo lituanistikos rinkiniu knygą perėmė LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka, kur ji laikoma ir dabar (sign.: 33283). Asmens, kuriam egzempliorius priklausė iki 1925 metų, kol kas išaiškinti nepavyko.

⁷ „... And a late Booke in Quarto set out in the year 1653. containing only seventy eight of Davids Psalmes, some Hymnes composed by Luther and others, the Gospells for the Lords dayes, with a short analysis, the History of Christs passion and a Catechisme for the younger...“ ([Chylinski S. B.] An Account of the Translation of the Bible into Lithvanian Tongve, Into which Language the Scriptures were as yet newer Translated... Oxford, Printed by H. Hall, 1659, p. 4.—Egz.: The Bodleyan Library (Oxford); fotokopija MA CB — L-17/1220).

Lotyniškajame variante: „... Videlicet Anno 1653. editum in quarto librum, in quo tantum (Psalmi Davidis 78. ex idiomate Polonico, poetice redditi, Hymni nonnulli Lutheri, et aliorum, Evangelia dominicalia cum brevi analysi, Historia Passions Christi, Preationes Catechesis pro junioribus, continentur)...“ ([Chylinski S. B.] Ratio Instituta Translationis Bibliorum in Linguam Lithvanicam, In quam nunquam adhuc Scriptura sacra est versa... [Londini, 1661], p. 4. Def. egz.: Upsalos un-to b-ka; fotokopija — pas straipsnio autorių).

Dviejų KNK leidimų klausimu yra užsiminęs ir G. Ostermejeris „Pirmojoje lietuviškų giesmynų istorijoje“ (1793): „Kada ši knyga išėjo pirmą kartą, aš nežinau. Leidimas, kuriuo aš naudojausi, yra antrasis, 1653 metais iš naujo peržiūrėtas ir išleistas“⁸. A. Becenbergeris mini dar tokio turinio G. Ostermejerio įrašą viename knygos egzemplioriuje⁹: „pirmajame šios knygos leidime buvo mažiau giesmių, negu šiame antrajame, taipogi nebuvo evangelijų apaštalų ir šventųjų dienoms, o tik tai sekmadieniams ir didžiosioms šventėms, taipogi nebuvo keletu maldų“¹⁰. Tačiau konkretesnių duomenų apie pirmąjį leidimą nepateikiama ir čia. Galima sutikti su A. Becenbergeriu¹¹, kad tiek pat sužinoma ir iš antraštinio KNK₂ lapo. Vargu ar G. Ostermejeris turėjo kokių nors kitų duomenų. Taip pat tiksliai antraštinio lapo duomenimis, užsimindamas apie KNK₁, remiasi ir M. Stankevičius¹², ir kai kurie kiti lietuvių literatūros istoriografai.

A. Becenbergeris, kalbėdamas dviejų KNK leidimų klausimu (1877), cituoja svarbią R. Reikės laiško ištrauką: „Čia pat [Karaliaučiaus Valenrodo bibliotekoje.—A. B.] aš radau dar vieną defektinį „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ egzempliorių, sign.: Cb. 199. 4°, be antraštinio lapo ir t. t., tik 1—128 puslapius; tačiau tai yra visai kitas spaudinys, bent papuošimai (ornamentai) skirtingi“¹³. Pats knygos nematęs, A. Becenbergeris spėjo: „Galimas daiktas, tai pirmojo leidimo egzempliorius“¹⁴. Vėliau, kaip rašo E. Hermanas, „A. Becenbergeris įsitikino, kad tai iš tikro pirmojo leidimo dalis“¹⁵.

Painiavos pirmojo leidimo klausimu įnešė S. Dagilio pratarmė naujam (1910) KNK leidimui¹⁶. Remdamasis Vilniaus diecezijos valdytojo vyskupo M. Slupskio aplinkraščio (1682) tekstu¹⁷, kuriame įsakoma persekioti „šviežiai išspausdintą lietuvišką piktžodžiaujančią knygą... kitados pirmą kartą išėjusią Kėdainiuose“, jis padarė tokias neteisingas išvadas. S. Dagilis rašė: „Ta knyga pirmą kartą buvo išleista Raudoniuose ar Raudėnuose (w Raudanach), tiksliai išleidimo metai nepažymėti. [...] Iš trumpų biografijų kunigų, dalyvavusių tos knygos išleidime, galima spręsti, jog ji [I-asis leidimas.—J. T.] nedaug anksčiau už antrąją galėjo būti išleista, būtent apie 1638 metus“¹⁸. Tačiau, kaip jau seniai įrodyta¹⁹, M. Slupskis turėjo galvoje ne pirmąjį KNK leidimą, o naują papildytą jos katekizmo leidimą, pavadintą „Pradžia pamokslu dėl mažų vai-

⁸ Ostermeyer G. Erste litauische Liedergeschichte. Königsberg, 1793, S. 274—275.

⁹ Vėlesnėmis žiniomis (Hermann E. Litauische Studien. Berlin, 1926, S. 31) tasai egzempliorius buvo Getingeno universiteto bibliotekoje.

¹⁰ Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen, 1877, S. XXVIII.

¹¹ Ten pat, S. XXVIII.

¹² Stankiewicz M. Studia bibliograficzne nad literaturą litewską. [Z.] 1. Bibliografia litewska od 1547 do 1701 r. Kraków, 1889, s. 46.

¹³ Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, S. XXVIII.

¹⁴ Ten pat, p. XXVIII.

¹⁵ Hermann E. Litauische Studien, S. 29—30. Plg.: Bezenberger A. Die litauische Literatur.—Kn.: Die Kultur der Gegenwart... Hrsg. von P. Hinneberg. Th. 1, Abth. 9. Die osteuropäischen Literaturen und slawischen Sprachen. Berlin—Leipzig, 1908, S. 361.

¹⁶ Mūsų nagrinėjime tos S. Dagilio pratarmės galima būtų ir neliesti, jeigu jo išvados vėliau nebūtų klaidinusios E. Hermano.

¹⁷ „Z powodu świeżego przedrukowania książki bluźnierczej [...] dawniej w Raudanach [sic! Turėtų būti: w Kiejdanach.—J. T.] wyszłej pierwiastkowie“ (Tyszkiewicz E. Birze. St.—Petersburg, 1869, s. 114).

¹⁸ Giesmynas su maldų priedu Lietuvos evangel.-reformatų parapijų vartojimui. [Paurošė S. Dagilis]. V., 1910, p. VIII—IX.

¹⁹ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. 1. K., 1924, skilt. 35—36.

kelių. (Karaliaučius, 1680)²⁰. S. Dagilio spėjama data (1638) atkrenta jau vien dėl to, kad mintys išleisti „lietuvišką kancijoną“ buvo pareikštos tikrai Sidlavo sinodo metu (1644)²¹.

Bene plačiausiai dviejų KNK leidimų klausimą nagrinėjo jau minėtasis E. Hermanas. „Iš pirmojo leidimo,— rašė E. Hermanas,— kiek man yra žinoma, Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje (sign.: Cb. 199. 4°) yra išlikę vieno vienintelio egzemplioriaus pirmieji 8 lankai, p. 1—128, be titulinio lapo ir be pratarės. [...] Išskyrus 7 mažus nukrypimus, keli apsirikimai (korektūros klaidos) tiksliai sutampa abiejuose leidimuose. Įrodymą, kad nepilnasis egzempliorius nėra antrojo leidimo korektūros lapai, aš argumentuoju tuo, kad K¹ ir K [E. Hermano vartotos 1-ojo ir 2-ojo leid. santrumpos.— J. T.] spaudos klaidos pasitaiko nepriklausomai viena nuo kitos. [...] Pagaliau K raidžių parinkimas įvairioms antrašėms ir inicialams yra kur kas stilingesnis, nei K¹ [...], kur jau p. 121 išsiskiria didesniu kruopštumu“²². Kalbėdamas apie KNK₁ leidimo metus ir neturėdamas kitų duomenų, E. Hermanas rėmėsi S. Dagilio išvadomis²³.

Apie du KNK leidimus, panašiai kaip A. Becenbergeris ir E. Hermanas, rašė ir J. Gerulis²⁴. Vadovaudamiesi antraštiniu lapu, iš inercijos tokios nuomonės buvo lenkų mokslininkai H. Hleb-Hošanska, A. Briukneris, pastaruoju metu — J. Otremskis ir kt.²⁵

V. Biržiška, remdamasis anksčiau išvardintais A. Becenbergerio pateiktais faktais, pradžioje irgi skyrė du KNK leidimus²⁶, tačiau vėliau iš esmės paneigė net pirmojo leidimo buvimo galimybę. „Skirtingasis egzempliorius,— rašė V. Biržiška,— buvo visai ne ano pirmojo leidimo, bet vėliau ištaisytas korektūriniu egzempliorius“²⁷. Tebestigdamas naujų duomenų, tos pačios nuomonės KNK₁ klausimu jis laikėsi ir kituose savo darbuose: „„Kniga“ [...] nebuvo kokia naujai paruošta ar parašyta knyga, bet tikrai antras, padidintas ir kiek ištaisytas 1598 m. katekizmo leidimas, tikrai be lenkiškojo teksto. [...] Pirmojo leidimo daug kas bergždžiai ieškojo, nes tokio, be ano 1598 m. katekizmo, visai nebuvo“²⁸.

Probgėm dviejų KNK leidimų klausimą taip pat lietė P. Lapienė²⁹, Ch. S. Stangas³⁰, K. Jablonskis³¹ ir kt., tačiau kokių nors konkretesnių išvadų padaryta nebuvo. Ir tokiu būdu, dažnai kartojant V. Biržiškos teiginius, nuomonė, kad pirmuoju KNK leidimu laikytinas M. Petkevi-

²⁰ Jo egzempliorius buvo surastas 1901 m. (Žr.: Milukas A. Lituanica British museum Londono.— „Zvaigždė“ (Brooklyn), 1901, Nr. 43, p. 675).

²¹ Kot S. Geneza i tlo historyczne przekladu Biblii Litewskiej Chylińskiego.— Kn.: Biblia Litewska Chylińskiego. T. 2. Poznań, 1958, s. XIV.

²² Hermann E. Litauische Studien, S. 30.

²³ Ten pat, p. 30—31; žr. išnašą 18.

²⁴ Gerullis J. Senieji lietuvių skaitymai, p. 246—248, 254—255; [Rec.: Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. I. K., 1924].— „Tauta ir žodis“ (K.), kn. 4, 1926, p. 678.

²⁵ Hleb-Hoszanska H. [K. Piekarskio kn. „Bibliografija dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII“ (Kraków, 1930) recenzija].— „Alma Mater Vilnensis“, zes. 9, 1930, s. 82—83; Brückner A. [Ch. S. Stango str. (žr. 30 išnašą) recenzija].— „Reformacja w Polsce“ (Warszawa), R. 6, nr. 21/24, 1934, s. 283; Otremski J. Gramatyka języka litewskiego. T. I. Warszawa, 1958, s. 35—36; Bibliografija literatury polskiej. „Nowy Korbut“. Piśmiennictwo staropolskie. T. 2. [Warszawa], 1964, s. 336; Pełc J. Jan Kochanowski w tradycjach literatury polskiej. [Warszawa, 1965], s. 346; ir kt.

²⁶ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. I, skill. 25.

²⁷ Biržiška V. Senųjų lietuvišku knygų istorija. D. 2. Chicago, 1957, p. 19—20.

²⁸ Biržiška V. Aleksandrynas. D. I. Čikaga, 1960, p. 289.

²⁹ Lapienė P. Pirmasis reformatų giesmynas.— „Mūsų žodis“ (Biržai), 1931, Nr. 1, p. 2—20; Dėl „Knygos Nobažnystės“.— Ten pat, 1933, Nr. 3/4, p. 97—99.

³⁰ Stang Ch. S. Archivalia.— „Archivum Philologicum“ (K.), kn. 3, 1931, p. 28—29.

³¹ Jablonskis K. Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis (Telega).— Ten pat, kn. 4, 1933, p. 86.

čiaus „Polski z Litewskim Katechizm..“ (Vilnius, 1598), įsigalėjo beveik visuotinai. Kitais atvejais, trūkstant naujų žinių, klausimas nebuvo keliamas arba buvo apeinamas negirdomis.

Palyginus KNK tekstus su M. Petkevičiaus katekizmo³² tekstais, iš tikro nedaug ką bendro terandame. Šios knygos ypač skiriasi savo sandara. Pvz., 1) KNK visai nėra bažnytinių evangelikų-reformatų apeigų aprašymo (agendos), kuris M. Petkevičiaus katekizme užima gana daug vietos; 2) katekizmo tekstų bendrumas, kuris, galimas daiktas, buvo V. Biržiškos išvadų pagrindas, taip pat labai reliatyvus (M. Petkevičiaus knygos katekizmo tekstas sudaro mažiau negu pusę KNK katekizmo teksto); 3) knygos skirtingos ir apimties atžvilgiu (M. Petkevičiaus knygos lietuviškasis tekstas sudarytų maždaug 6-ąją ar 7-ąją KNK dalį) ir t. t. Pagaliau — o sprendžiant leidimų klausimą, tai gal yra svarbiausia — abiem knygomis bendri tekstai (Dovydo psalmės, kai kurios giesmės, katechetiniai tekstai ir kt.) yra skirtingų vertimų. Tiktai dalis jų perimti iš M. Petkevičiaus katekizmo, bet ir juose yra esminiu prasmės bei stiliaus pataisymų. Todėl M. Petkevičiaus katekizmą laikyti pirmuoju KNK leidimu nėra pagrindo.

Palyginus surastas „Maldas krikščioniškas..“ (toliau MK₁—J. T.) su žinomu KNK leidimo „Maldomis krikščioniškomis..“ (toliau MK₂—J. T.), iš karto krinta į akis šie skirtumai. Pirmiausia — antraštinių lapų skirtumas (plg. faksimiles 1—2): MK₁ visai nepanaudotas gotiškas šrifas, dominuojantis antraštiniame MK₂ lape, antraštinių lapų tekstai aprieminti skirtingomis vinjetėmis ir kt. Aukščiau išvardinti MK egzempliorių defektai (žr. išnašą 6), deja, neleidžia iki galo išaiškinti turinio skirtumų. Aišku tik tiek, kad surastajame egzemplioriuje (iki p. 42) trims maldomis mažiau³³. Tuo pasitvirtina antraštinio KNK₂ lapo žodžiai „o dabar antrą kartą perdrukavota [...] su priedu nekurių maldų“ Kad surastasis egzempliorius priklauso kitam (ankstesniam) KNK leidimui, be jau minėtų skirtumų, įrodo dar ir skirtingas puslapių lauzinių aukštis bei plotis³⁴, antraščių šrifto bei inicialų dydis (plg. faksimiles 3—4), skirtingas popierius³⁵ ir kt. Pastebėta skirtumų (korektūrinių?) ir tekste³⁶, o dalis klaidų, kurių negalima suversti anų laikų rašybos ne-

³² 1598 metų Merklio Petkevičiaus katekizmas. [„Polski z Litewskim Katechizm Albo Krotkie w iedno miecejce zebranie/ wiary y powinności Krześcián/ kiej/ z páfster/ twem zborowym /y domowym/ z Modlitwami/ P/ almami/ y Piofnkámijá cžesć á chwałę Pánu Bogu/ a zborowi iego ku zbudowánui/teraz nowo z pilnościá wydány. Nakładem Jęgo Mści Páná Málchera Pietkiewiczá) Pi/ arszá 3iem/ kiego Wileńskiego. W Wilnie /Drukowál Stáni/ slaw Wierzej/ ki/ Roka 1598“.] 2-asis leidimas (fotografuotinis). [Paruošę J. Balčikonis]. K., 1939.

³³ MK₁ trūksta šių maldų: „Ant Sekminių antra“ (MK₂, p. 20—21), „Ant dienos šventos Traicės antra“ (MK₂, p. 22—23), „Po smerty karaliaus“ (MK₂, p. 37—39). Neatmetina prielaida, kad MK₂ papildyta ne tik šitais trimis dalykais, nesančiais MK₁. Pvz., galima spėti, kad MK₁ nebuvo „Maldos pirm pradėjimo darbo kokio“ (MK₂, p. 75—76), išspausdintos kur kas didesniu šrifto, negu kiti tekstai.

³⁴ 15,6×10,9 (MK₁) ir 16,1×10,8 (MK₂).

³⁵ E. Laucevičiaus šių eilučių autoriui suteiktais duomenimis, KNK₂ spausdinta ant kelių skirtingų dirbtuvių pagaminto popieriaus. MK₁, jo nuomone, spausdintos ant J. Tochtermano dirbtuvės (veikusios Rakantiškėse netoli Vilniaus 1629—1654 m.) popieriaus. Spausdinant MK₂, pastaroji popieriaus rūšis, turimas duomenimis, nevertota. Plačiau apie popierių žr. E. Laucevičiaus knygoje „Popierius Lietuvoje XV—XVIII a.“ V., 1967.

³⁶ Pvz.: *kuriás Biais meatays* (MK₁, 3₁₇) — *kuriu Biais meatays* (MK₂, 3₁₆), *kuriays tu draudi* (4₂₀) — *kuriays tu baudi* (4₁₈), *tejsa* (6₁₅) — *tiefa* (6₁₆), *tač Pánás ið gayles goties tária* (15₁₇) — *tač Pagonas gayledams tária* (15₅), *piržtu dāngaus galibe aukščiauiojā Diewa* (21₇) — *piržtu Diewa galibe aukščiauiojā Tewa* (21₃), *APE KRIKSZTIMA SZWENTA* (33₁₂) — *APE KRIKSZTA SZWENTA* (33₁₆), *tobulay átlayday /pábwētey ir izgāney* (33_{19—20}) — *tobulay apczistijay/ pabwētey ir izgāney* (33_{23—24}), *idāt* (34₇) — *idānt* (34₁₀), *ānt pábwētima* (34₁₀) — *ānt pabwēntima* (34₁₂), *šwēardiāncius* (40₁₅) — *šwērdiņejāncžius* (40₉) ir kt.

tobulumui, iš MK₁ pereina į MK₂³⁷. Tokio pat pobūdžio skirtumų ir klaidų nurodo ir E. Hermanas, lyginęs Karaliaučiaus fragmento tekstą su žinomo KNK leidimo giesmyno tekstu³⁸. Tuo būdu, surastąjį egzempliorių taip pat palaikyti vėlesniojo leidimo korektūros lapais, kaip kad jais buvo palaikytas Karaliaučiaus giesmyno fragmentas, atrodo, nėra pagrindo. Turime aiškų ankstesniojo leidimo egzemplioriaus fragmentą, gerokai skirtingą ir autentišką³⁹.

Sekancio „Maldų krikščioniškų...“ leidimo (1781) antraštiniame lape pažymėta, kad jos „treacziū kart išpaujtos“⁴⁰. Surastasis egzempliorius patvirtina tokią jų leidimų seką. Tačiau tais pačiais metais kartojant giesmyną („Kancyonalas...“) ir „Sumą arba Trumpą išguldymą evangelijų per visus metus dienomis nedėlios...“, apie jų leidimų seką pasakyta tik tiek: „O dabar iš naujo su priedu nekurių giesmių ir maldų perdrukavotos“. Kodėl šio leidimo paruošėjas ir papildytojas (M. Cerauskis?, 1754—1824) pakeitė tiktai MK antraštinį lapą, o tolygių pakeitimų netaikė nei giesmynui, nei postilei? Jeigu jo žinių pagrindu nebuvo KNK₂ antraštinio lapo žodžiai ir minėtas pakeitimas, taikytas tik vienai knygai, nebuvo atsitiktinis, tai M. Cerauskis (?) apie MK₁ turėjo tikrų žinių.

Visos keturios knygos, išleistos vienu tomu, sudaro 680 puslapių. MK₂ užima tiktai 76 puslapius. Vargu ar būtų drįsta leisti į mistifikaciją („o dabar antra kartą perdrukavota/ Supriedu/ nekuriu giesmiu/ Ewangeliu ant pometkos Szwentuju Diewa/ tyeppag Supriedu nekuriu maldau“), spausdinant KNK₂, jeigu būtų buvęs tiktai vienas MK₁ ankstesnis leidimas? Jos, tarp kitko, po katekizmo yra mažiausios apimties. Taigi, kai kurios išvados peršasi ir dėl kitų sudėtinių KNK dalių (giesmyno, „Sumos arba Trumpo išguldymo evangelijų per visus metus dienomis nedėlios.“ ir „Katekizmo arba Trumpo pamokslu vėros krikščioniškos dėl vaikelių mažų“) ankstesniųjų leidimų.

Kaip minėta, dabar jau nežinomo likimo Karaliaučiaus giesmyno fragmentas⁴¹ turėjo 128 puslapius. Prisiminus S. B. Chilinskio „Atskai-

³⁷ Mūsų išvadoms tų klaidų aspektu naudinga palyginti ir MK₁ bei MK₂ tekstus. Pvz., *reykalknigu* (MK₁, 3₂₆) — *reykalknigu* (MK₂, 3₂₅), *id ant* (13_a) — *id ant* (12_{2a}), *be-palowima* (26₃) — *be-palowima* (26₁₃), ir kt. Arba: *irdel* (1₄) — *ir del* (1₄), *otay* (17) — *o tay* (17), *juduBia* (13₁₈) — *ju duBia* (13₇), *opotay* (25₁₈) — *o potay* (26₃), *owá[sarás* (42_{1a}) o wá[rás (42₄) ir kt. Reikia atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką, bendrą ir giesmynui, ir MK. Būtent: *Hetmon₉ jo* (MK₁, 40₂₄₋₂₅) — *Hetmon₉ jo* (MK₂, 40₁₉). Tarp kitko, pirmoji galūnės forma yra senesnė už pastarąją. Pvz., ji sutinkama J. Bretkūno postilėje (1591) ir kituose lietuviškuose XVI—XVII amžiaus pradžios raštuose.

³⁸ Plg.: Hermann E. *Litauische Studien*, S. 29—30.

³⁹ Prieš kurį laiką KNK₁ buvo bandyta falsifikuoti. Nežinomas asmuo iš vieno KNK₂ egzemplioriaus antraštinio lapo iškirpo žodį „Kiedaynise“ ir jo vietoje įklijavo „Karalaucziuje“ (Egz.: LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka, sign.: 33256).

⁴⁰ „MALDOS KRIKŠCZC3IONISZKOS. Wjokioy Reykmeney grigulinčios: Ant garbes Diewa Traycey Szwentoy Wienatiia o del naudos Bazniczios supriedu neakuriu Maldu treacziū kart išpaujtos. [Epigrafas iš biblijos] Karālauczje, išpaujtos pas Karališka Knyg-Drukuru G. L. Artunga. MDCCCLXXXI“. Tačiau iš eilės ketvirtojo MK leidimo (Mintauja, 1845) antraštiniame lape sakoma, kad jos ne ketvirtu, o taip pat „trečiu kart išspausetos“. Kad šio leidimo parengėjui S. Nerlichui (apie 1765—1840/1841) buvo žinomas M. Cerauskio (?) leidimas (1781), įrodo kai kurių, naujai į šiuos leidimus įjungtų, tekstų bendrumas (plg.: p. 244—264 ir p. 265—282). Matyti, parengėjas suabejojo pirmuoju leidimu arba, paprasčiausiai, užmiršo pataisyti antraštinį lapą.

⁴¹ E. Hermanas (*Litauische Studien*, S. 30) sako, kad jis priklausęs Boguslavui Radvilai,—taigi, kartu su visa jo biblioteka buvo padovanotas (1668) Karaliaučiaus universitetui. M. S. Grabės susiryštam „Catalogus librorum quarumlibet Facultatium, a [...] Dn. Boguslao Radziwil [...] Electorali, quae Regiomonti Borussiae est, Bibliothecae Legato donatorum 1668“ (Regiomonti, 1673, p. [19] pažymėtos „Psalmi, Litvanico carmine redditi“ [be m. ir v.], tikriausiai, ir bus šis giesmynas. Katalogo papildymų — „Series librorum, qui Bibliothecae in Prussiae Regiae augmento Radziviliano post editum hujus anni 1673 Catalogum novi accessere“ (Regiomonti, 1712) — surasti kol kas nepavyko.

Ļušina ir giāra sprowa. Rodās musu Ļepretēlu mayšit.
 Duot wiršū ānt smārtos ir bāysios gimines / tu kurs
 esi wisotia pergatejma dawejās / o dienose giwatos musu /
 potaymingu ponawoju mu Karalaus Ponā musu āpdowā-
 not mus pākalumi ir pāštāwinimu tāwu šwentu. Padā-
 rit rat iš kostos sawo Diewe musu / per brāngia nuopet-
 na Sunaus tarwo mielojā Ponā ir Ižgānitojā musu wie-
 natīja / kurs su tāwim ir Dwāsia šwentajā giwena ir kara-
 ļauja āmžinay / Amen.

CZIESV BADA IR DIDZIA
 BRANGUMA,
 XXXII.

Wissogalis / mielāširdingās ir teysus Diewe / Te-
 we musu dāngufs / tu pats duodi peana wisotiam
 kanuy ātweri rānta sawa o sotini wis tās giwana
 pāgāl pāmegingā tāwa. Tu puytia galibes piktuju lauži / o
 prāšengiejus prisātinu tāwu tula korone kankay / o dāngu
 kāyp giakāsi / zieme kāypo wārta stātay / idānt sugāyštū dār-
 bās ju / o zieme nižduotu wāyšsaus sawo. Tu nekādāy kār-
 šitay nekļaujādoms žmonemis sawo / juog tureļay sulauziri-
 kājda ir rāmti duonos / o juog tureļa duona walgit swyrdā-
 mi o walgidami neprivalgit ir išdžiuri rustibeja tāwoy
 del grieku sawo. Čayp ir dābār iš rika mus dešinc tāwo
 diewištka. Suspaustiesme neturec duonos badu sunkiu / ir
 wišo didžiū brāngumu : Ne gateļay nes jad ilgiaus kiāntec-
 ti mums negiāra lobia tāwo āpvertima / prāšmiatu / prā-
 bangs.

CZIESU BADA IR DIDZIA BRANGUMA.

XXXV. *up. LXXI.*

Wissogalis/ mielāširdingas ir teyšus Diawe/ Te-
we musu dangūns / tu pars duodi peana wiso-
liam kunuy atweri ranta sawo o štini wis kas
giwana pagāl pamegima tawa. Tu puytia/ galibes
piktuja lauzi / o prāzengiešus prisatimtu tawu tuta ko-
rone tantay/ o dangū kapp giatazi/ žiams kappo waria
štāray / idant sugaystu dārbās tu / o žiams nižduoru
wāysšaus sawo. Tu nekādaj kiarššay neklaudzoms
žmonemis sawo / juog turejaj sulaužiti lajda ir ranti
duenos / o juog tureja duona walgit šwerdami o walgi-
dami nepriwalgit ir isdžiuti rustibeia tawoy del grieku
sawo. Kapp ir dābār ištika mus desine tawo dielow-
štā. Suspausti esime necurte duonos badu štiakiu / ir
wiso didziu brangumu: Ne galciay nes jau žigiaus kian-
teti mums negiara lobis tawo apwertima/ prašmatu/
prābanga ir tutos newdiecništos musu. Bet ir žiams
daugiaus negateja pāšialti neteysšibes musu/ ir šaulē žiu-
reti ant bžauribes grieku musu. Ka norint tādā kian-
čiame/ del prāstoimū musu/ tojšey kiančiame. O wies-
noš žinodami/ juog tu esī Ponas mielāširdingas ir ma-
šoningas newcektus rustibess/ o didis mielāširdištā ir
ticšoja/ tawespi dwāštoy nūžiamintoy kuria meštī žia-
miausey nūšiduodam / ir dukšingay prāšome / susimilt
ant musu atkayš griekus musu/ o buš mums mielāšir-
dingu. Pāsigayšē žmoniu tawo šuntū badu/ ir brangū-
nu

tos apie Biblijos vertimą į lietuvių kalbą. . .“ žodžius, kad knygoje, pasak jo, buvo tik „keletas Liuterio ir kitų autorių himnų“⁴², galima būtų spėti, kad pirmasis giesmyno leidimas ir užėmė 128 puslapius (žinoma, tuo atveju, jeigu knyga nenukentėjo, prieš patekdamą į biblioteką). Po Dovydo psalmių KNK₂ (p. 1—120) eina 7 „Giesmės Advento“ (p. 121—128). Ir vienos, ir kitos užsklėtos vinjetėmis. Po „Giesmių Advento“ prasidedančios „Giesmės Kalėdų“ (p. 129) spausdinamos iš naujo puslapio, nors 128-ajame pilnintinai dar būtų pakakę vietos gana didelei daliai 8-osios giesmės. Kiti giesmių skyriai iš naujų puslapių jau nepradedami, o spausdinami, vos pabaigus eilinio skyriaus tekstą. Atkreiptinas dėmesys į grafiškąjį giesmyno teksto išdėstymą (KNK₂) — jis ryškiai skaidosi į dvi dalis (p. 1—120 ir 121—272 arba 1—128 ir 129—272). Tuo būdu, reikia pasakyti, kad po kai kurių pataisų ir papildymų KNK₂ giesmynas buvo spausdintas ankstesniojo leidimo pavyzdžiu. Tai, kad buvo išleistas pirmasis, t. y. ankstesnysis, giesmynas, patvirtina surastasis MK₁ egzempliorius. Tačiau, tikta spėjant jo apimtį, sunku pasakyti, kokio dydžio buvo tas „priedas nekurių giesmių“ antrajame leidime. Kaip pamatysime vėliau, jis galėjo būti išspausdintas 1652 m.⁴³

Taip pat ryškiai, kaip ir giesmyne, grafiniu išdėstymu nuo bendro KNK₂ teksto skiriasi ir dalis „Sumos arba Trumpo išguldymo evangelijų šventų per visus metus dienomis nedėlios. . .“ (p. 265—288), kurioje kaip tik ir išspausdintos priedų tarpe minimos „Evangelijos ant dienų pamietkos šventųjų Dievo“⁴⁴. Be to, šių evangelijų dalis (p. 265—286) išspausdinta skirtingu, kur kas didesnio formato, šriftu. Tuo būdu, remdamiesi analogijomis su MK₁ ir MK₂ bei KNK₂ antraštinio lapo žodžiais, turime pagrindo teigti, kad buvo ir postilės ankstesnis leidimas.

„Katekizmas arba Trumpas pamokslas vieros krikščioniškos dėl vaikelių mažų“ (atrodo, vartotas kaip vadovėlis lietuviškose evangelikų-reformatų mokyklose) — ketvirtoji ir paskutinė sudėtinė KNK₂ dalis — priedų tarpe neminimas. Jeigu nebūtų buvę jo ankstesnio leidimo, vargu ar būtų išvengta jį paminėti KNK₂ antraštiniame lape. Mus pasiekęs jo leidimas neturi skaitmeninės paginacijos, o sujungtas viena signatūrine paginacija su MK₂ (a—*a*_{11j}, . . . , k—*k*_{1j} + *k*_{11j}, . . . , m—*m*_{11j}). Galimas daiktas, kad ir pirmasis jo leidimas galėjo būti išspausdintas kaip MK₁ tęsinys. Neturint pilno MK₁ egzemplioriaus, sunku tai teigti be išlygų.

Baigiant dar pravartu stabtelėti ties kai kuriomis KNK₁ ir KNK₂ spausdinimo aplinkybėmis.

Be M. Petkevičiaus „Polski z Litewskim Katechizm. . .“ (1598) ir J. Morkūno „Postilės Lietuviškos. . .“ (1600) bei tariamojo S. Rysinskio katekizmo (1624)⁴⁵, lietuvių kalbą vartoję Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikai-reformatai kitos konfesinės literatūros tuo metu

⁴² Chylinski S. B. An Account of the Translation of the Bible into Lithuanian Tongve., p. 4.

⁴³ Plg.: Bezzenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. S. XXVIII.

⁴⁴ Kad pirmasis „Sumos arba Trumpo išguldymo evangelijų šventų“ leidimas būvęs mažesnis už antrąjį, nors ir nepateikdamas įrodymų, rašo J. Otremskis: „W drugim wydaniu Summa zawiera jesczce Passyę, t. y. historię męki, śmierci i pochowania Chrystusa, oraz ewangelie na dni świętych Bożych“. (Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. T. I. Warszawa, 1958, s. 36). Jeigu KNK₁ postilėje nebuvo išspausdinta „Pasija arba Istorija apie kančią, smertį ir pakasimą pono mūsų Jėzaus Kristaus (KNK₂, p. 244—264), reikštų, kad S. B. Chilinskis (žr. išnašą 7) yra rašęs apie KNK₂, ir tuo atveju jo pateikiami duomenys nebūtų mums reikšmingas argumentas.

⁴⁵ Pirmasis, nežinia kokiais šaltiniais remdamasis, apie tokią lietuvišką knygą užsiminė H. Daltonas (Urkundenbuch der evangelisch-reformirten Kirche in Russland. Gotha, 1889, S. 267). Papildomų žinių tebestinga.

neturėjo; be to, praslinkus tiek metų nuo tų knygų išspausdinimo, praktiškai jos jau buvo sunkiai prieinamos. Naujos konferinės literatūros paruošimo klausimas buvo itin svarbus, ir tai jau buvo pareikšta minėtame Sidlavo sinode (1644). Tuo tikslu Kėdainiuose — viename iš Radvilų veikimo centrų — buvo įkurta spaustuvė. Kaip aiškėja iš neseniai surastos ir paskelbtos J. G. Merezijaus anagramos, spaustuvininkas J. J. Retas (spausdinęs KNK) iš Dancigo į Kėdainius išvyko ankstyvą 1651 metų rudenį⁴⁶. Spaustuvės įrengimas, tikriausiai, daug laiko neužėmė, ir ji pradėjo veikti pačioje 1652 metų pradžioje (jeigu ne anksčiau). Kitų išlikusių šaltinių žiniomis, 1652 metų kovo 31 dieną paskelbiama rinkliava „lietuviškojo kancijonalo“ spausdinimui⁴⁷. Vadinas, knyga arba jau buvo spausdinama, arba netrukus pradėta spausdinti. 1652 metų rugsėjo 11 dienos sesijoje kalbama apie 300 zlotų, kuriuos reikia užmokėti spaustuvininkui⁴⁸. Darbas dar nebuvo baigtas, nė įpusėjus kitiems metams, kadangi 1653 metų liepos 25—30 dienomis vykęs sinodas pavėdė J. Božymovskuii „kiek galima labiau paskubinti lietuviškąjį veikalą“ („jak najprzedziej pośpieszac opus lithuanicum“)⁴⁹. Taigi, spaudos darbai užsitęsė apie pusantros metų laiko. Nors būta nesklandumų dėl lėšų stokos⁵⁰, bet visgi toks ilgas knygos spausdinimo laikas kelia pagrįsto įtarimo. Net ir XVII amžiaus spaudos technikos galimybės leisdavo išspausdinti kur kas didesnes knygas (nei šie 680 p. in 4°) per kelis mėnesius. Galima spėti, kad taip ilgai galėjo būti spausdinami tikslai du KNK leidimai⁵¹.

Kad spausdinimo metu būta kažkokių intrigų ar nesutarimų, rodo kunigaikščio Jonušo Radvilos (1612—1655), kuriam dedikuota KNK₂, laiškas (1653 m. kovo 18 d.) Kėdainių seniūniui Laurynui Kochanskiui. Kunigaikštis nepatenkintas, kad spaustuvininkas laišką skundžiasi negalys panaudoti vario raižinio lentos⁵²; jis liepia ją pataisyti Karaliaučiuje, o prireikus ten pat ir atspausinti reikiamą raižinio egzempliorių skaičių, nes, jeigu nors vienas knygos egzempliorius pasirodysiąs be jo, būsią

⁴⁶ *Dextra fidesque amicitiae, JOHANNIS GEORGII MOERESII, Scholae Petro—Paulinae Ged. Rectoris, quam, cum felicium successuum Voto: Cultissimo, artisque Typographicae peritissimo Juveni, Dn. JOACHIMO GEORGIO RHETIO, Illustrissimi Principis J. RADZIVIL etc. etc. Gymnasii Cajodunensis Typographo, porrexit, Cum Gedano Cajodunum abiret, Mense Septemb. Anno M DC LI. [Gedani, 1651]. (Zr.: Pelczarowa M. Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku (w. XVI—XVIII).—„Rocznik Gdański“, t. 14, 1955).*

⁴⁷ *Collecta Zboru Kiejdańskiego. [Opr. W. Gizbert Studnicki. w., 1939] s. 78. (Kilus antrajam pasauliniam karui, spaudinys nebuvo baigtas; išliko tik keletas egzempliorių).*

⁴⁸ Ten pat, p. 81.

⁴⁹ Ten pat, p. 89.

⁵⁰ Ten pat, p. 89. Plg.: Stang Ch. S. Archivalia.—„Archivum Philologicum“ (K.), kn. 3, p. 28.

⁵¹ Be KNK, tuo metu J. J. Reto laikomoje Kėdainių gimnazijos spaustuvėje buvo išleistas tikslai vienas kitas smulkus spaudinys, kaip antai: „Punkta miastu Kiejdańskiemu od Wojewody Wileńskiego Het. Pol. W. X. Lit. postawione i podane... 1653“ (žr. Drukarze dawnej Polski. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie, Opr. A. Kawecka-Gryczowa oraz K. Korotajowa i W. Krajewski. Kraków, 1959, s. 221); spėjamas (jis galėjo būti spausdintas ir kitur) Kėdainių gimnazijos rektoriaus J. Starkijaus „pagiežus raštas“ (lenk.: „skrzypt uszczypliwy“, 1652 — žr.: *Collecta Zboru Kiejdańskiego*, s. 81); „Concio fun: ab Ott. Mattesio habita Joach. Goebelio Pastori Viln. [...]. Kiejdan, Gedruckt bey Joachim Georg Rheten fürstlichen radziwilischen Gymnasii Buchdrucker Anno 1655“ (žr.: *Lelewel J. Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. I. W., 1823, s. 205) ir kt. Nėra žinių, kad tuo metu būtų buvę spausdinti kokie nors didesni dalykai.

⁵² J. G. Merezijaus anagramoje (žr. išnašą 46) skaitome: „Dum tibi Chalcographam largiri Fabricam APOLLO, Vult liberali pectore, O CAJODUNUM, celeri pede tendit ad Artem.“ Galimas daiktas, kad čia turima galvoje ne tikslai spaustuvė, bet ir nedidelė vario raižykla, įrengta jos bazėje.

nemalonumų. Laiško pabaigoje dar priduriama: „Zinokite, jūsų malonybe, kad tai tik mūsų kunigų išmislas („fantazy“), jog autoriumi tenai [KNK.— J. T.] parodytas Telega“⁵³. Tikrai nežinia, kokį būtent raižinį kunigaikštis turėjo galvoje — ar puošnų savarankišką antraštinį giesmyno lapą⁵⁴, ar jo herbo raižinį, kuris buvo atspausdintas KNK₂ kartu su S. Jaugelio Telegos panegirika („Ant herbo kunigaikščio jo mylistos“). Taip pat neaišku, ar jo žodžiai dėl autorystės lieti visą giesmyną, ar tik tai minėtą panegiriką. Neaišku, kiek šis kunigaikščio laiškas lėmė knygos leidimo darbą, kaip kad ligi šiol galutinai nėra aiškus ir giesmyno autorius.

Atkreiptinas dėmesys ir į šaltiniuose išlikusius KNK pavadinimus, vartotus jos ruošimo, spausdinimo, platinimo ir kt. metu (1644—1656)⁵⁵. Visais atvejais knyga vadinama „lietuviškuoju kancijonalu“ („kancijonał litewski“) arba „lietuviškuoju veikalu“ („opus litewski“). Tačiau 1652 metų rugsėjo 11 dieną Kėdainiuose vykusios sesijos protokole parašyta: „lietuviškųjų kancijonalų spausdinimo reikalu“ („na kontynuowanie litewskich kancjonałow“)⁵⁶. Jeigu čia turėta galvoje ne tam tikras egzempliorių skaičius, tuomet galima būtų spėti, kad KNK₁ buvo spausdinama atskiromis knygomis⁵⁷, o sujungtas buvo tiktai antrasis leidimas. Jeigu yra taip, tai pirmiausia bene bus pasirodęs KNK₁ giesmynas (t. y. „kancijonas“) ir šiuo vardu iš įpratimo kiek vėliau imtos vadinti ir kitos sudėtinės KNK dalys. Giesmynas⁵⁹ galėjo būti spausdinamas 1652 metais.

Jeigu neskaitysime KNK₂ antraštinio lapo žodžių, KNK₁ egzempliorių ir jų liečiančių rašytinių šaltinių stoka rodo, kad leidimas buvo beveik nežinomas. Jis galėjo būti ir neišplatintas, jeigu, baigiant ar vos pabaigus jį spausdinti, buvo pastebėta klaidų ar pasigesta tekstų, kuriais būtent papildyta KNK₂. Tuo atžvilgiu dvasinė evangelikų-reformatų

⁵³ Археогрaфический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси... Т. 8. В., 1870, с. 367.

⁵⁴ Tokia nuomonė iškelta P. Lapienės straipsnyje (Pirmasis reformatų giesmynas.— „Mūsų žodis“ (Biržai), 1931, Nr. 1, p. 8).

⁵⁵ Stang Ch. S. Archivalia.—„Archivum Philologicum“ (K.), nk. 3, 1931, p. 28; Collecta Zboru Kiejdańskiego, s. 78, 89, 95—97, 104; Kot S. Geneza i tło historyczne przekładu Biblii Litewskiej Chylińskiego.—Kn.: Biblia Litewska Chylińskiego. T. 2, s. XII, XIV.

⁵⁶ Collecta Zboru Kiejdańskiego, s. 81.

⁵⁷ Dažna lenkiškųjų tos pačios paskirties evangelikų-reformatų knygų leidimo praktika rodo (plg.: Estreicher K. Bibliografia Polska. T. 19, Kraków, 1903, s. 82—97), kad vienu bendru antraštiniu lapu būdavo sujungiamos kelios knygos (giesmynas, postilė, maldaknygė, katekizmas ir kt.). Panašiai buvo išspausdinta ir KNK₂. Tačiau KNK₁ atveju galėjo būti daroma ir kitaip. Galimas daiktas, esant dideliame lietuviškos konfesinės literatūros poreikavimui, pradėjus spaudos darbus, dar ne visi tekstai buvo paruošti, ir KNK₁ spausdinta dalimis, nelaukiant, kol bus gauti visi tekstai. Tokį spėjimą šiek tiek, atrodo, patiria ir tai, kad KNK — ne vieno, o keturių autorių darbas (žr. išnašą 1). Atskirų knygų redakcijų skirtingumą rodo, pvz., ir tai, kad antraštiniuose jų lapuose nevienodai vartojamas žodis *spausdinti* („drukawoia“ ir „spaude“) ir kt. KNK₂ galėjo būti sujungta į vieną knygą, kad ją būtų parankiau naudoti, kad ji būtų universalesnė (ji, atrodo, pirmiausia buvo skiriama dvasininkijai) ar turėtų reprezentacinę išvaizdą. Atskiromis knygomis spausdinta KNK₁, atsižvelgiant į knygų brangumą, galėjo būti skiriama platesniems tikinčiųjų ir mokyklų reikalams. Tarp kitko, ankstesniojo KNK leidimo egzempliorių fragmentai surasti skyriumi vienas nuo kito.

⁵⁸ Giesmynas buvo paruoštas ar bent baigiamas paruošti jau 1650 metais. Tų metų rugpjūčio pabaigoje mirė S. Tomaševskis, kaip rašoma KNK₂ pratarėje, pritaikęs „prancūziškajai kadencijai ir tonui“ giesmyno tekstus.

⁵⁹ Jeigu giesmynas tikrai buvo išleistas kaip savarankiška knyga, jo antraštinis lapas galėjo būti artimas trečiojo leidimo (1781) antraštiniam lapui: „KANCYONOLAS. Tey eajt: KNIGOS PSOLMU IR GIESMIU Dważńsku Ant Garbes Diewuy Traycey Bwenty wienatijamuy Ant wartoima Bażniczioms Dides Kunigaykštijtes Lietuwos Iđduotos [...]. Giesmynas verstas iš lenkų kalbos. Žinoma, keletas beveik to paties pavadinimo lenkiškųjų giesmynų, išėjusių dar prieš 1652 metus (plg.: Estreicher K. Bibliografia Polska. T. 19, s. 83—86).

vyresnybė, akylai cenzūravusi knygas, buvo ypač priekabi. Siuo atveju KNK₁ tektų laikyti nepasisekusių bandymu.

Trūksta konkretesnių duomenų⁶⁰ nustatyti tikrosioms dviejų KNK leidimų aplinkybėms. Kalbant apie jas, pravartu atkreipti dėmesį ir į tokius dalykus, kurie savo ruožtu irgi galėjo nulemti šią istoriją, kaip dėl lėšų stokos susidariusios skolos spaustuvininkui ir galimi jo kaprizai, įvairūs knygos paruošėjų tarpusavio nesutarimai bei pretenzijos, kuni-gaikščio J. Radvilos bei sinodo valia ir kt.

Kaip ten bebūtų, — ar KNK₁ laikysime nepasisekusių darbo bandymu, ar priešingai, spausdintą atskiromis knygomis, ar vienoje knygoje — vis tiek tai jau neužginčijamas mūsų knygos istorijos faktas, kadangi mūsų laikus pasiekė net du to ankstesniojo leidimo egzempliorių fragmentai. Jie lygiai svarbūs ir bibliografijai, ir raštijos istorijai — kitaip tariant, svarbūs, siekiant giliau pažinti XVII amžiaus vidurio lietuvių evangelikų-reformatų kultūrinį sąjūdį.

Lietuvos TSR Knygų rūmai

Įteikta
1966 m. vasario mėn.

К ВОПРОСУ О ПЕРВОМ ИЗДАНИИ «КНИГИ НАБОЖНОСТИ ХРИСТИАНСКОЙ» (1653)

Ю. ТУМЯЛИС

Резюме

«Книга набожности христианской» (Кедайнйя, 1653) — выдающийся памятник старолитовской письменности, состоящий из псалтыря, постиллы, молитвенника и катехизиса. Титульный лист дошедших до нас экземпляров гласит: «а ныне во второй раз изданная с прибавлением некоторых песен, эвангелий...», а также с прибавлением некоторых молитв». Но, по поводу отсутствия экземпляра, 1-ое издание опаривал библиограф и крупнейший исследователь старолитовской письменности В. Биржишка, полагая, что первое издание КНХ — М. Пяткявичюсом изданный «Катехизис польский с литовским» (Вильнюс, 1598), из которого в КНХ заимствованы некоторые тексты. Другие же исследователи (А. Беценбергер, Г. Геруллис, Э. Херманн) фрагмент первого издания усматривали в части псалтыря, хранившейся в Валленродской б-ке в Кенигсберге; В. Биржишка ее считал корректурными листами 2-ого издания. В б-ке Ин-та литовского языка и литературы Литовской ССР автор обнаружил в 1965 году еще один фрагмент КНХ — часть «Молитв христианских» (Кедайнйя, 1653) несоответствующую известным экземплярам. Сравнение не позволяет делать вывод, что и это — только корректурный экземпляр (различные титульные листы; в отысканном экземпляре тремя молитвами меньше, а титульный лист 2-ого издания гласит: «с прибавлением некоторых молитв»; и т. п.). Таким образом, вряд ли следует считать корректурными листами и ныне отсутствующий кенигсбергский фрагмент псалтыря. Со слов титульного листа более ранним изданием должны были выйти также постилла и катехизис. Сравнение некоторых архивных данных и др. фактов времени возникновения памятника позволяет гипотетически касаться причин и обсто-

⁶⁰ Dauguma to laikotarpio Kėdainių evangelikų-reformatų sinodo dokumentų žuvo nuo gaisro (1684). Galimas daktas, nustatant tikrąsias knygos leidimo aplinkybes, reiktų nuodugniai ištirti po visą Europą išsklaidytą Radvilų archyvą.

ятельств появления двух изданий в столь короткое время (1652/1653). Возможно, оба эти фрагменты — только неудавшаяся и не получившая распространения попытка работы, но это доказывает, что КНХ в Кедайняй печаталась дважды и первое ее издание является фактом в истории старолитовской книги.

ZUR FRAGE DER ERSTEN AUFLAGE VON
„KNYGA NOBAŽNYSTĖS KRIKŠČIONIŠKOS“ (1653)

J. TUMELIS

Kurze Zusammenfassung

„Knyga nobažnystės krikščioniškos“ („Das Buch der christlichen Frömmigkeit“, Kėdainiai, 1653) ist ein wertvolles Denkmal des alllitauischen Schrifttums. Dieses Buch kann man in vier Teile einteilen: Gesangbuch, Postille, Gebetbuch und Katechismus. Auf dem Titelblatt der uns bekannten Exemplare ist zu lesen: „und jetzt zum zweiten Male herausgegeben mit dem Anhang einiger Gesänge, Evangelien. . . , wie auch mit dem Anhang einiger Gebete“. Der beste Kenner des alllitauischen Schrifttums V. Biržiška hat die erste Auflage dieses Buches verneint, weil er über kein Exemplar verfügte. Seiner Meinung nach, war die vermeintliche erste Auflage dieses Buches das von M. Petkevičius herausgegebene „Polski z Litewskim Katechism“ (Vilnius, 1598), weil aus dieser Ausgabe einige Texte ins KNK übertragen sind. Andere Forscher (A. Bezenberger, G. Gerullis, E. Hermann) betrachteten ein Stück des Gesangbuches das in der Wallenrodiana zu Königsberg bewahrt war, als Fragment der ersten Auflage. V. Biržiška dagegen betrachtete dieses Bruchstück als einen Korrekturbogen der zweiten Auflage des KNK. In der Bibliothek des Institutes für litauische Sprache und Literatur an der Akademie der Wissenschaften Litauens hat der Verfasser (im Jahre 1965) noch ein Fragment des KNK — den Teil, der den Titel „Maldos krikščioniškos“ („Christliche Gebete“, Kėdainiai, 1653) trägt, — entdeckt. Die Vergleichung gibt keinen Grund zur Folgerung, daß auch dieses Bruchstück nur ein Korrekturbogen ist, weil die Titelblätter sich voneinander unterscheiden, und im entdeckten Exemplar drei Gebete fehlen (auf dem Titelblatt der zweiten Auflage ist angemerkt: „mit dem Anhang einiger Gebete“). Deshalb kann man nicht den Schluß ziehen, daß das jetzt verschollene Königsberger Fragment ein Korrekturbogen ist. Die erwähnten Worte auf dem Titelblatt lassen denken, daß schon früher sowohl die Postille als auch der Katechismus erschienen sind. Auf Grund von Archivalien und anderen historischen Angaben über das Erscheinungsdatum dieses Denkmals, kann man hypothetisch auch über die Ursachen und Umstände, unter welchen zwei Auflagen in so kurzer Zeitfolge (1652/53) erschienen sind, schließen. Möglicherweise sind diese beiden Fragmente nur ein Ergebnis eines mißlungenen Versuches, der keine Verbreitung gefunden hat. Aber das ist schon ein Beweis dafür, daß in Kėdainiai das KNK zweimal gedruckt wurde. Der erste Frühdruck dieses Buches ist eine unstreitbare Tatsache in der Geschichte des alllitauischen Schrifttums.